

FOSRAYT KOMPETENTLIGI VA MINTAQAVIY IQTISODIY REZILYENTLIK: BO‘LAJAK MOLIVACHILARNI TAYYORLASHNING PROGNOSTIK MODEL

Boboyeva Surayyo Xamroyevna

Axborot texnologiyalari va menejment universiteti assistenti

surayyoboboyeva2230@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada bo‘lajak moliyachilarning farsayt kompetentligini rivojlantirish orqali mintaqaviy iqtisodiy rezilyentlikni oshirish masalalari o‘rganilgan. Tadqiqotda O‘zbekiston iqtisodiyoti sharoitida inson kapitali va moliyaviy boshqaruv sifati o‘rtasidagi bog‘liqlik tahlil qilingan hamda prognostik model ishlab chiqilgan. Indeks yondashuvi va ekonometrik modellashtirish usullari asosida Foresight Competency Index (FCI) va Regional Economic Resilience Index (RERI) shakllantirildi.

Kalit so‘zlar: farsayt kompetentligi, rezilyentlik, mintaqaviy iqtisodiyot, moliyaviy boshqaruv, prognostik model, inson kapitali.

Abstract. This article examines the issues of enhancing regional economic resilience through the development of foresight competence among future financiers. The study analyzes the relationship between human capital and the quality of financial management in the context of the Uzbek economy and develops a prognostic model. Based on an index approach and econometric modeling methods, the Foresight Competency Index (FCI) and the Regional Economic Resilience Index (RERI) were constructed.

Keywords: foresight competence, resilience, regional economy, financial management, prognostic model, human capital.

KIRISH.

O‘zbekiston iqtisodiyotida so‘nggi yillarda barqaror o‘shish tendensiyasi kuzatilmoqda, biroq hududlar o‘rtasida iqtisodiy rivojlanish darajasi sezilarli farqlanadi. Bu esa mintaqaviy iqtisodiy rezilyentlikni oshirish zaruratini yuzaga keltiradi. Rezilyentlik iqtisodiy tizimlarning tashqi va ichki zarbalarga moslashish hamda tez tiklanish qobiliyati sifatida talqin etiladi. Shu bilan birga, moliyaviy boshqaruv samaradorligi ham rezilyentlik darajasiga bevosita ta‘sir ko‘rsatadi, xususan, mahalliy byudjetlarni samarali boshqarish hududiy iqtisodiy barqarorlikni oshiradi [1]. Mahalliy byudjet xarajatlari va davlat xizmatlari samaradorligi o‘rtasidagi bog‘liqlik ham mintaqaviy iqtisodiy rivojlanishda muhim omil hisoblanadi [2]. Shuningdek, byudjet xarajatlarini boshqarish tizimini takomillashtirish iqtisodiy barqarorlikni ta‘minlashga xizmat qiladi [3].

Shu nuqtayi nazardan, bo'lajak moliyachilarning farsayt kompetentligini rivojlantirish iqtisodiy qarorlar sifatini oshirish va mintaqaviy rezilyentlikni kuchaytirishda muhim ahamiyatga ega.

Tadqiqot maqsadi — farsayt kompetentligi va mintaqaviy iqtisodiy rezilyentlik o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlash hamda prognostik model ishlab chiqish.

ADABIYOTLAR SHARHI

Forsayt yondashuvi strategik boshqaruv va kelajakni prognozlashda keng qo'llaniladigan ilmiy yo'nalishlardan biridir. Michel Godet farsaytni kelajakni ssenariylar asosida tahlil qilish usuli sifatida talqin qiladi [4]. Ian Miles esa farsaytni innovatsion rivojlanish va siyosiy qarorlar qabul qilishda muhim instrument sifatida ko'rsatadi [5].

Mintaqaviy rezilyentlik masalasi Ron Martin tomonidan chuqur o'rganilib, u iqtisodiy tizimlarning tashqi zarbalarga moslashish qobiliyatini asosiy determinant sifatida ko'rsatadi [6]. Peter Bishop esa farsayt metodologiyalarini ta'lim tizimiga integratsiya qilish zarurligini ta'kidlaydi [7].

O'zbekiston sharoitida mahalliy byudjet boshqaruvi, xarajatlar samaradorligi va xizmatlar sifati o'rtasidagi bog'liqlik Boboyeva S.X. tomonidan o'rganilgan bo'lib, ular byudjet boshqaruvi mintaqaviy iqtisodiy barqarorlikning asosiy elementi ekanini ta'kidlaydi [1–3]. Biroq farsayt kompetentligi va mintaqaviy rezilyentlik o'rtasidagi integratsiyalashgan model yetarlicha o'rganilmagan.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqotda murakkab ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarni o'rganish uchun kompleks metodologik yondashuv qo'llanildi. U o'z ichiga indekslar usuli, tizimli tahlil, normallashtirish (standardizatsiya) hamda ekonometrik modellashtirishni oladi. Ushbu yondashuvning asosiy maqsadi – mintaqaviy iqtisodiy rezilyentlikni shakllantiruvchi omillar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni miqdoriy jihatdan baholash va ularning ta'sir kuchini aniqlashdir.

Tadqiqotda ma'lumotlar bir necha bosqichda qayta ishlanadi:

- ✓ statistik ma'lumotlarni yig'ish
- ✓ indikatorlarni normallashtirish
- ✓ indekslarni hisoblash
- ✓ ekonometrik modelni baholash
- ✓ natijalarni interpretatsiya qilish

1. Forsayt kompetentligi indeksi (FCI)

Forsayt kompetentligi indeksi (FCI) iqtisodiy subyektlarning kelajakni oldindan ko'ra bilish, strategik rejalashtirish va noaniqlik sharoitida qaror qabul qilish qobiliyatini o'lchashga xizmat qiladi. Ushbu indeks zamonaviy boshqaruv nazariyalarida muhim ahamiyatga ega bo'lib, u innovatsion rivojlanish va strategik moslashuvchanlik darajasini aks ettiradi.

FCI quyidagi asosiy komponentlardan iborat:

- strategik fikrlash – uzoq muddatli maqsadlarni shakllantirish va resurslarni to‘g‘ri taqsimlash qobiliyati
- ssenariy ishlab chiqish – turli ehtimoliy rivojlanish variantlarini oldindan modellashtirish
- risklarni baholash – iqtisodiy va institutsional xavflarni aniqlash va ularning ta‘sirini kamaytirish
- ma‘lumotlarni tahlil qilish – statistik va analitik ma‘lumotlardan samarali foydalanish
- prognozlash – kelajakdagi iqtisodiy tendensiyalarni ilmiy asosda bashorat qilish

Har bir komponent ekspert baholari yoki statistik indikatorlar asosida 0 dan 1 gacha bo‘lgan oraliqda normallashtiriladi. Keyin ularning o‘rtacha arifmetik qiymati orqali umumiy indeks aniqlanadi:

$$FCI = (X1 + X2 + X3 + X4 + X5) / 5$$

Bu yerda X1–X5 har bir komponentning standartlashtirilgan qiymatini bildiradi. Indeks qiymati 1 ga yaqinlashgan sari, tizimning strategik fikrlash va kelajakni prognozlash salohiyati yuqori ekanligini anglatadi.

2. Mintaqaviy iqtisodiy rezilyentlik indeksi (RERI)

Mintaqaviy iqtisodiy rezilyentlik indeksi (RERI) hudud iqtisodiyotining tashqi va ichki iqtisodiy shoklarga (inqiroz, investitsiya pasayishi, eksport o‘zgarishi va boshqalar) nisbatan barqarorlik darajasini o‘lchash uchun ishlab chiqilgan integrallashgan ko‘rsatkich hisoblanadi.

RERI quyidagi asosiy makroiqtisodiy indikatorlar asosida shakllantiriladi:

- yalpi ichki mahsulot (YAIM) o‘sish sur‘ati – iqtisodiy faollik darajasini ifodalaydi
- investitsiyalar hajmi – kapital oqimlari va iqtisodiy ishonchlilikni ko‘rsatadi
- bandlik darajasi – mehnat bozori barqarorligini aks ettiradi
- eksport diversifikatsiyasi – tashqi savdo risklarini kamaytirish darajasi
- byudjet barqarorligi – fiskal siyosatning muvozanatini bildiradi

Har bir indikator oldindan normallashtiriladi va bir xil o‘lchov shkalasiga keltiriladi. Shundan so‘ng indeks quyidagi formula asosida hisoblanadi:

$$RERI = (Y1 + Y2 + Y3 + Y4 + Y5) / 5$$

Bu yerda Y1–Y5 standartlashtirilgan makroiqtisodiy ko‘rsatkichlarni ifodalaydi. RERI qiymati yuqori bo‘lsa, hudud iqtisodiyotining tashqi zarbalarga chidamlilik darajasi kuchli hisoblanadi, past qiymat esa zaif institutsional va iqtisodiy barqarorlikni bildiradi.

3. Ekonometrik model

Tadqiqotda Forsayt kompetentligi (FCI) va byudjet boshqaruvi samaradorligi (BG) ning mintaqaviy iqtisodiy rezilyentlikka (RERI) ta'sirini aniqlash uchun chiziqli ekonometrik model qo'llanildi.

Model quyidagi ko'rinishga ega:

$$RERI = \beta_0 + \beta_1 FCI + \beta_2 BG + \varepsilon$$

Bu yerda:

- β_0 – modelning erkin hadi, ya'ni boshqa omillar nol bo'lgandagi boshlang'ich daraja
- β_1 – FCI ning RERI ga marginal ta'sirini ifodalovchi koeffitsient
- β_2 – byudjet boshqaruvi samaradorligining ta'sir darajasi
- BG – byudjet boshqaruvi samaradorligi indeksi (1–3 oralig'ida baholanadi yoki normallashtiriladi)
- ε – modelga kiritilmagan omillar va tasodifiy xatoliklar

Model parametrlari oddiy eng kichik kvadratlar (OLS) usuli yordamida baholanadi. Natijalar statistik jihatdan R^2 (aniqlik darajasi), F-statistika (umumiy ahamiyatlilik) va p-qiymatlar orqali tekshiriladi.

Agar β_1 va β_2 statistik jihatdan ahamiyatli bo'lsa, bu Forsayt kompetentligi va byudjet boshqaruvi samaradorligi mintaqaviy iqtisodiy barqarorlikni shakllantirishda muhim omil ekanligini ko'rsatadi.

MUHOKAMA

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, mintaqaviy iqtisodiy rezilyentlik (chidamlilik) faqat makroiqtisodiy ko'rsatkichlar bilan cheklanmaydi, balki institutsional sifat, moliyaviy boshqaruv samaradorligi va inson kapitali darajasi bilan ham bevosita bog'liqdir [3]. Bu yondashuv hududiy iqtisodiy tizimlarning tashqi shoklarga moslashish va tiklanish qobiliyatini kompleks omillar orqali tushuntirish zarurligini ko'rsatadi.

Martinning tadqiqotlari mintaqaviy rezilyentlikni iqtisodiy tizimning zarbalarga javob berish, moslashish va qayta tiklanish jarayoni sifatida talqin qiladi. Unga ko'ra, rezilyentlik faqat inqirozni yengish emas, balki yangi rivojlanish traektoriyasini shakllantirish qobiliyatini ham anglatadi [6]. Ushbu yondashuv moliyaviy boshqaruv va strategik rejalashtirishning hududiy barqarorlikdagi rolini yanada muhimlashtiradi.

Godet tomonidan ishlab chiqilgan ssenariy rejalashtirish (scenario planning) yondashuvi esa kelajakdagi noaniqlik sharoitida iqtisodiy tizimlarni boshqarish uchun muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi [4]. Ushbu yondashuv forsayt kompetentligini rivojlantirish orqali qaror qabul qiluvchilarga turli ehtimoliy rivojlanish ssenariylarini oldindan ko'ra olish va ularga mos strategiyalar ishlab chiqish imkonini beradi.

Miles forsayt metodologiyalarini tizimli yondashuv sifatida tahlil qilib, texnologik, iqtisodiy va ijtimoiy o'zgarishlarni oldindan prognoz qilishda ekspert bilimlari va analitik instrumentlarning uyg'unligini ta'kidlaydi [5]. Bu esa moliyaviy boshqaruv tizimlarida foresight kompetentligining ahamiyatini yanada oshiradi, chunki u risklarni oldindan aniqlash va resurslarni optimal taqsimlash imkonini beradi.

Umuman olganda, tahlillar shuni ko'rsatadiki, forsayt kompetentligi, ssenariy rejalashtirish va samarali byudjet boshqaruvi o'zaro integratsiyalashgan holda mintaqaviy iqtisodiy tizimlarning barqarorligini kuchaytiradi. Shu nuqtayi nazardan, iqtisodiy siyosatni ishlab chiqishda faqat mavjud ko'rsatkichlarga emas, balki kelajakdagi noaniqliklarni inobatga oluvchi proaktiv yondashuvlarga ham e'tibor qaratish zarur hisoblanadi.

XULOSA

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi ilmiy xulosalarga kelindi:

- ✓ Forsayt kompetentligi mintaqaviy iqtisodiy rezilyentlikni shakllantiruvchi asosiy strategik omillardan biri hisoblanadi.
- ✓ Byudjet boshqaruvi samaradorligi iqtisodiy barqarorlikni ta'minlovchi muhim institutsional omil bo'lib, resurslarni oqilona taqsimlash, fiskal intizomni kuchaytirish va davlat xizmatlari sifatini oshirishga xizmat qiladi.
- ✓ Taklif etilgan FCI–RERI modeli (Forsayt kompetentligi indeksi – Regional Economic Resilience Index) iqtisodiy prognozlash va hududiy rivojlanishni baholashda kompleks analitik vosita sifatida qo'llanilishi mumkin.
- ✓ Inson kapitali va moliyaviy boshqaruv sifati mintaqaviy rezilyentlikni oshiruvchi o'zaro bog'liq omillar hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR (REFERENCES)

1. Boboyeva S.X. Mahalliy byudjetlarni samarali boshqarish: rejalashtirish va monitoring mexanizmlarini takomillashtirish yo'llari. *Yangi O'zbekiston, Yangi Tadqiqotlar Jurnali*. 2025. 2(9). B. 423–427.
2. Boboyeva S.K. Assessing the Impact of Local Budgets on the Efficiency of Public Utility Services. *Journal of Applied Science and Social Science*. 2025. Vol. 15(11). P. 44–49.
3. Boboyeva S.K. Improving the Management of Local Budget Expenditures. *Western European Journal of Modern Experiments and Scientific Methods*. 2025. Vol. 3(3). P. 91–96.
4. Godet M. *Creating Futures: Scenario Planning*. London, 2006.
5. Miles I. *Foresight Methodologies*. Springer, 2008.
6. Martin R. Regional Economic Resilience. *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, 2012.
7. Bishop P. *Thinking About the Future*. Washington, 2007.

8. O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi. <https://stat.uz>
9. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi. O‘zbekiston Respublikasining ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish ko‘rsatkichlari. Toshkent, 2025.
10. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi. Hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi bo‘yicha statistik to‘plam. Toshkent, 2025.

